

Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türklerde Dokuma ve Yaygı İşleri*

Bu makalede; Kaşgarlı Mahmud'un Divanü Lügati't-Türk adlı eserindeki bilgiler ışığında, XI. yüzyılda Türklerin kullandıkları Dokuma ve Yaygı İşleri hakkındaki terimler teker teker ele alınarak incelenmiştir. Ayrıca Türklerde dokumacılık tarihini araştıranların Kaşgarlı'nın verdiği bilgileri gözardı etmemeleri gerektiği de vurgulanmıştır.

Prof. Dr. Reşat Genç**

Eski söyleyişi ile "Tokımak" bugünkü söyleyişle "Dokumak" sözü, tokmak kelimesinden kaynaklanan bir fiildir. Herhangi bir şeyi tokmaklayarak, tokmak ile döverek imâl etmek anlamına gelmektedir. Gerçekten bizde Osmanlı döneminin aşağı yukarı sonlarına kadar, tokmak ile dövülmek suretiyle imâl edilen kılıç ve benzeri silâhlar için de halı, kilim vb. gibi tezgâhta iplik düğümleri bir tokmak ile sıkıştırılarak yapılan şeyler için de "dokumak" fiili kullanılırdı. Bugün ise bu tabir yalnız halı, kilim ve kumaş imâl etmek için kullanılmaktadır. Ancak, şu hususa da işaret etmeliyiz ki tokımak (dokumak) sözünün kaynağı olan tokmaklamak sözü, sıkıştırmak, sıkılaştırmak anlamına da gelmektedir.

XI. yüzyılda Türklerde dokuma işleri ile ilgili olarak Kaşgarlı Mahmud'un verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre, dokuma işlerinde kullanılan bir âletin (bu âlet muhtemelen bugün mekik olarak adlandırılan âlet olmalıdır) adından dolayı, hem bu âlete hem pamuklu, ipekli vb. kumaşların dokunduğu tezgâha hem de mesleği dokumacılık olan kimselere "közek"¹ deniliyordu. Dokuma konusunda yapılan işleri sıra ile; yünün veya pamuğun atılmak, çubuklanmak ya da didilmek suretiyle kabartılması, eğrilmesi, yumak yapılması ve tezgâhta dokunması şeklinde sıralayabiliriz.

Kaşgarlı Mahmud'un eserinde dokumanın bu safhaları ile ilgili pek çok kayıt mevcuttur. Ancak, hemen şunu da belirtelim ki, bu kayıtların hepsi doğrudan doğruya dokumacılık ile ilgili olmayıp, şüphesiz büyük çoğunluğu evlerde ve özellikle kadınlar tarafından yapılan örgü işleriyle ilgilidir. Bununla birlikte, verilen örneklerin dokumacılığı da ilgilendirdiği dikkate alınarak, örgü ve dokuma ile ilgili hususları birlikte ele almayı faydalı gördük.

Koyun veya devenin kırılması suretiyle elde edilen yün yıkandıktan sonra elle didilmek, ya da "yeten"² veya "yeteng"³ denilen atımcı yayı ile atılmak veya "çeçge"⁴

adı verilen dokumacı tarağı ile taranmak suretiyle kabartılıyordu. Yün'ün "sağ"⁵ denilen çubuklarla çubuklanarak kabartıldığı da anlaşılmaktadır. Bundan sonra yün eğrilmek üzere sümek yapılıyordu.⁶ Sümek yapılması sözkonusu olan yün şüphesiz yapağı yün idi.⁷ Türklerin, kabartıldıktan sonra halka gibi yapılarak eğrilmek üzere kola geçirilen yün sümeğine "dava"⁸ dedikleri de anlaşılmaktadır.

Kola geçirilen veya dolanan yün sümeği, o zaman da hemen hemen aynı adı taşıyan iğ (ig, yig)⁹ ile eğriliyordu. İğ'in üst kısmındaki yuvarlağa XI. yüzyılda da ağırşak (arguşak)¹⁰ deniliyordu. Eğirme işinde kirman'ın da kullanıldığı ve Türklerin genellikle "uç" adını verdikleri bir ağaçtan kirman yaptıkları anlaşılmaktadır.¹¹ İplik eğirme ve eğritme ile ilgili olarak *Divanü Lügati't-Türk'te*

* Bu makale, 27-31 Mayıs 1996'da Kayseri'de yapılan Türk Soylu Halkların Halı, Kilim, Cicim Sanatı Bilgi Şöleni'nde bildiri olarak sunulmuştur. Bu yazının Arış Dergisi'nin III. sayısında yayınlanmasını sağlayan mesai arkadaşım Atatürk Kültür Merkezi Başkanı Sayın Prof. Dr. Sadık Tural'a ve Yayın Kurulu'ndaki genç arkadaşlarımıza teşekkür ederim.

** Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı.

¹ *Divanü Lügati't-Türk*, Kilisli Muallim Rıfat yayını I-III, İstanbul 1333-1335; C.I, s. 327-Besim Atalay tercümesi I-III, Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara 1939-1941; C., I.s.391. Bundan sonraki notlarda gereksiz birtakım bilgileri tekrarlamamak için, *Divanü Lügati't-Türk*'ün yayıncısı ile çevircisinin unvanları Kilisli-Atalay şeklinde yazılıp, ilgili ifadelerin yer aldığı cilt ve sayfa numaraları gösterilmekle yetinilecektir.

² Kilisli III, 16-Atalay III, 21.

³ Kilisli III, 275-Atalay III, 372.

⁴ Kilisli I, 359-Atalay I, 429.

⁵ Kilisli III, 114-Atalay III, 154.

⁶ Kilisli II, 190, III, 186, 215-Atalay II, 241, III, 248, 289.

⁷ Kilisli III, 11-Atalay III, 8.

⁸ Kilisli III, 179-Atalay III, 237.

⁹ Kilisli I, 49,80-Atalay I, 48,85.

¹⁰ Kilisli I, 131-Atalay I, 149.

¹¹ Kilisli I, 38-Atalay I, 35.

This article examines the terminology with regard to weaving works used in 11th century by Turkish people, in the light of information stated in *Divanü Lugati't Turk* (Classical Turkic Dictionary) written by Kaşgarlı Mahmud. It also emphasises that researchers of Turkish art weaving should not ignore this information provided by Kaşgarlı.

Turkish Weaving Works In 11th Century According to Kaşgarlı Mahmud*

Prof. Reşat Genç**

The verb weaving, today pronounced as 'dokumak' and previously pronounced as 'tokımak', is a verb originated from the word 'tokmak' (mallet). It means producing something through beating with mallet. In fact, approximately until the late Ottoman period, the verb weaving ('dokumak') used to be used both for such weapons as sword produced through beating with a mallet and for carpets and kilims produced through tightening up the yarns with a mallet. Today, this verb is only used for carpet, kilim and cloth production. However, it should be emphasised that 'to beat with a

mallet' (tokmaklamak), the origin of verb 'to weave' (tokımak-dokumak), has also a meaning of tightening up.

As understood from the information provided by Kaşgarlı Mahmud as to the weaving in 11th century, the name 'közek'¹ was given both to the people whose profession was weaving, to the loom where the cotton or silk clothes were woven and to a device used for weaving which might be the device named as shuttle today. The works done for weaving can be ranked as follows: fluffing up, spinning, balling and weaving of the wool or the cotton.

The work of Kaşgarlı Mahmud includes several records concerning those phases of weaving. However, it is to be noted that those records are not wholly related to weaving, but mostly to knitting works conducted by women at their homes. Nevertheless, in view of the relevance of this information to weaving, we have felt necessary to deal with both of those issues together.

The wool, obtained through shearing of a sheep or a camel were fluffed up through picking into fibres by hand, through fleecing with a spring called 'yeten'² or 'yeteng'³ or through carding with a carding machine called

* This article was presented in Festival on the Art of Carpet, Kilim and Cicim of Noble Turkish Societies held in Kayseri between 27-31 May 1996. My appreciation goes to Prof. Sadık Tural, President of Atatürk Culture Center, and my young colleagues in the Center for their support in the publication of this article.

** President of Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History.

pek çok kaydın yer almış olması, bu tip işlerin XI. yüzyıl Türklerinin günlük hayatında ne derecede yer tuttuğunu da göstermektedir.¹²

Şüphesiz, atılarak kabartılıp eğirilmesi gereken şey sadece koyun veya deve yünü değildi. Söz konusu yüzyılda pamuk da önemli bir örgü ve özellikle de dokuma hammaddesi idi. Gerçekten de biz, atılarak kabartılmış ve eğirmek üzere hazırlanmış pamuk sümeğine “pisti” denildiğini de Kaşgarlı'nın kayıtlarından öğreniyoruz.¹³

Burada hemen şu hususa da işaret etmek istiyorum. Türkiye Türklerinin büyük çoğunluğunun ataları olan Oğuzlar pamuğa “pambuk”, Karahanlı sahası Türkleri ise “kepez” diyorlardı. Osmanlı döneminde ise, bitkisinin çiçeğinin renginden dolayı pamuğa daha çok “penbe” denilmiştir. Türkiye’de Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde pamuk ve özellikle kepez ile ilgili yer adlarının çokluğu, bu bitkinin tarımının Anadolu’ya Türkler tarafından getirildiğini gösterecek mahiyettedir. Gerçekten de biz, daha Anadolu Selçukluları döneminde pamuğun, bugün olduğu gibi Türkiye’nin en önemli ihraç maddelerinden biri olduğunu biliyoruz.

İplikler, eğirilme sırasında veya eğirilmesi işi bittikten sonra yumak haline getiriliyordu. Türklerin çoğu, ipek ve yün ipliklerinin yumasına umumiyetle “beziç”¹⁴, Argu’lar ise “teşrüm”¹⁵ adını veriyorlardı. Türklerin iplik eğirme

tekniki ile ilgili olarak Kaşgarlı'nın vermiş olduğu bilgiye bakılarak, onların örecekları veya dokuyacakları şeyi göz önünde bulundurarak ona göre iplik eğirdikleri de anlaşılmaktadır. Gerçekten onun, “asrı” kelimesini kaplan olarak izah ettikten sonra, iki renkli ipliğe de, kaplana benzetilerek “asrı yışığ” denildiğini belirtmesi¹⁶, XI. yüzyılda Türklerde muhtelif renkleri bir arada ihtiva eden iplikler yapma işinin de varlığını açıkça göstermektedir. Bu son ifadeden, eğirilmiş ipliğe “yışığ” da dedikleri anlaşılan Türklerin umumiyetle bu anlamda “yıp” (ip)¹⁷ kelimesini kullandıklarını biliyoruz. Aşağıda görüleceği üzere onlar, iki renkli ipliklerden başka, aynı şekilde iki renkli keçeler de yapıyorlardı.

Yukarıda da kaydettiğimiz gibi, elde edilen yün ve pamuk ipliklerinin önemli bir kısmının elde örülerek¹⁸ muhtelif giyim ve kuşam eşyası yapıldığı muhakkaktır. Bununla beraber Kaşgarlı Mahmud’un bez dokuma-sından¹⁹, adamın bez

dokutmasından²⁰ ve bir başkasının da bez dokumasından²¹ bahsetmesi, elde edilen ipliklerin belki de daha çok dokunmak suretiyle değerlendirildiği anlamına gelebilir.

Şüphe yok ki, bez ve sair şeyler tezgâhlarda dokunuyordu. Kaşgarlı Mahmud, o dönemde tezgâh’a ne denildiğini maalesef yazmamıştır. Buna karşılık, o, günümüzde olduğu gibi tezgâha sarılmış olan ve uzunlamasına atılmış bulunan iplere “eriş” (arış)²², enlemesine atılan iplere ise “arkağ” (argaç)²³ denildiğini bildirmek suretiyle dokuma tezgâhına işaret etmiş bulunmaktadır. Dokumacılıkta kullanılan bir âlet de,

¹² Ayrıca bk. Kilisli I, 96,210-Atalay I, 105, 248.

¹³ Kilisli I,395-Atalay I, 467.

¹⁴ Kilisli III, 276-Atalay III, 373, Beziç.

¹⁵ Kilisli I, 402-Atalay I,485, Teşrüm.

¹⁶ Kilisli I, 113-Atalay I, 126.

¹⁷ Kilisli III, 2-Atalay III, 3.

¹⁸ Kilisli I,160-Atalay I, 183.

¹⁹ Kilisli II,102-Atalay II, 129. Böz tokadı, Oğuzca.

²⁰ Kilisli II,248-Atalay II, 308. Ol böz tokadı.

²¹ Kilisli III,200-Atalay III, 268. Er böz tokadı.

²² Kilisli I,59-Atalay I, 61., (arış) ve Arış Arkağ. Besim Atalay, kelimenin harekelenişine bakarak eriş'i arış şeklinde okumuş ise de, bugünkü kullanılışı daha çok eriş şeklinde. Batı Anadolu’da bugün tezgâha uzunlamasına sarılan iplere eriş, enlemesine sarılanlara da argaç denilmektedir.

²³ Kilisli I,107-Atalay I, 118.

'çeçge'⁴. We also understand from the records that the wool was also fluffed up through striping with sticks called 'sağ'⁵. After that, the wool was become sümek to be spun⁶. The wool to become sümek was the type of wool⁷. Turkish people also used to use the word 'dava'⁸ for wool sümek twisted in circles and put onto the arm to be spun.

Wool sümek twisted around the arm used to be spun using a spindle ('iğ' in Turkish) pronounced similarly in olden times as 'ig' or 'yig'⁹. The circle on top of the spindle was also called as 'ağırşak' (arguşak)¹⁰ in 11th century. It has been understood from the records that hand spindle ('kirman') was also used for spinning, which Turkish people used to produce from a wood called 'uç'¹¹. That several information as to yarn spinning was included in *Divanü Lügati't Turk* reveals the importance of such works in the daily lives of 11th Turkishmen¹².

Unquestionably, sheep or camel wool/fur were not the only to be fluffed up and spun. In 11th century, cotton was also another important raw material used for knitting and weaving. We learn from the records of Kaşgarlı that cotton sümek fluffed up and prepared for spinning is called 'pisti'¹³.

Here, I want to point out another issue. Cotton was called as 'kepez' by Turkish people living in Karahanlı region, whereas it was called as 'pambuk' by the Oguz, the ancestors of most of the Turkish people of Turkey. In Ottoman period, the cotton was generally named 'penbe', that is pink, due to the colour of its flower. The variety of site names related to cotton and particularly to 'kepez' in Seljukian and Ottoman periods is an indication that the agriculture of this plant in Anatolia was the initiative of Turkish people. In truth, we recognise that the cotton has been one of the most important export goods of Turkey since Anatolian Seljukian times.

Yarns were wound into a ball after the completion of spinning process. Ball of silk or wool yarns were called 'beziç'¹⁴ by most of the Turkish people and 'teşrüm'¹⁵ by Argu people. In view of the information given by Kaşgarlı with regard to spinning techniques of Turkish people, we know that, before spinning the yarn, Turkish people used to take into consideration the type of weaving they would produce. Kaşgarlı explains the word 'asrı' as tiger in his work and then he states that two-coloured yarn is called 'asrı yışığ' due to its similarity to a tiger¹⁶. Those statements also clarifies the existence of producing yarns consisting of various colours in itself in 11th century. Turkish people, named the spun yarn as 'yışığ', have also used the word 'yıp' (rope-'ip' in modern Turkish)¹⁷ for this purpose. As you will see below, Turkish people also used to produce two-coloured felts as well as two-coloured yarns.

It is certain that majority of wool and/or silk yarns obtained is used for producing various hand-made¹⁸ dressing clothes. Furthermore, that Kaşgarlı Mahmud speaks of his weaving clothes¹⁹, a person's weaving

clothes²⁰ and another person's weaving clothes²¹ can be an indication showing that the yarns were generally utilised through weaving.

Naturally, clothes and other similar things were woven on the looms. Kaşgarlı Mahmud, unfortunately, has not written what the loom was called in those times. But, he points out to the weaving loom by speaking of the meaning of 'eriş' ('arış'-vertically ejected yarns twisted around a loom)²² and of 'arkağ' ('argaç'-horizontally ejected yarns twisted around a loom)²³. 'Közek', another weaving device, consists of yarns knotted one over another and is used for separating top and bottom yarns on the loom²⁴. In our understanding, this device may be a kind of weaving shuttle. We have just mentioned above that the same name is given to craftsmen weaving silk and other clothes.

Kaşgarlı explains the word 'az' as 'anything like cloth or any work of art similar to cloth'²⁵. It can be understood from those expressions that cloth weaving used to have a unique place which was considered as producing a work of art.

Another technical word used in *Divanü Lügati't Turk* is 'yer'. According to explanations of Kaşgarlı, 'yer' is the surface of a cloth or an 'argaç'. As a model, during the process of weaving a silk cloth, if the dominant colour upon 'eriş' or 'argaç' is green, the dominant colour of the cloth woven is also green and it is called 'yaşıl yerliğ barçın' (green local silk)²⁶. That, today, this word is used with its same definition stated by Kaşgarlı meaning the colour and particularly the quality of a cloth is quite important in terms of showing the cultural sustainability of Turkish people in the art of weaving.

In 11th century, Turkish people used to weave a cloth made of a wool-cotton mixture taking the 'eriş' as wool and the 'argaç' as cotton, which was called 'yatuk'²⁷. Also, there was a cotton weaving called 'çek'²⁸ which Yimek tribe used to wear on as dresses whereas Turkish people used to use as table or sofa clothes. Additionally, Kıpçaks used to make raincoats from a kind of striped and embroidered weaving²⁹. On the other hand, *Divanü Lügati't Turk* points out to Turkish weaving of silk through the records speaking of raw silks³⁰, silk yarn balls³¹ and weaving of silk clothes³². Looking at the names of clothes marketed in Turkish markets in 11th century, we see that Turkish people made use of Chinese silk but also produced their own silken clothes.

Before ending with weaving and knitting works, we want to point out address to embroidery frames ornamented by Turkish women in 11th century. Kaşgarlı, in his *Dictionary*, interprets the sentence 'kız çikin çiknedi' as 'the girl embroidered motifs on a silken cloth with golden threads'³³. This information refers to that Turkish women and girls in 11th century also embroidered with golden threads, as today. Additionally, Kaşgarlı points out that 'çikin' means silk and that 'çikin yıpı' means silken thread. He also emphasise that the same word

yukarıda işaret edildiği gibi, “közek” olup, birbiri üzerine düğümlenen iplerden müteşekkil olduğu anlaşılan közek’in tezgâhtaki üst ve alt iplikleri birbirinden ayırmada kullanıldığı belirtilmektedir²⁴ ki, kanaatimize göre bu bir tür mekik olmalıdır. Ayrıca, aynı kelimenin ipekli ve sair kumaş dokuyan sanatkârlara isim olarak verildiğinden de yukarıda bahsetmiştik.

Kaşgarlı'nın “âz” kelimesini, “kumaş ve kumaşa benzer sanat eseri olan her şey” şeklinde izah edişinden²⁵, onların kumaş dokuyuculuğuna ayrı bir önem vermekte ve bu işi bir sanat eseri meydana getirmek şeklinde değerlendirmekte oldukları anlaşılmaktadır.

Divanü Lügati't-Türk'te dokumacılık ile ilgili olarak kaydedilen teknik terimlerden biri de “yer” kelimesidir. Kaşgarlı'nın izahına göre yer, kumaşın veya argaç'ın yüzüdür. Meselâ, ipekli kumaş dokunurken, eriş veya argaçtan birine hâkim olan renk yeşil ise, elde edilen kumaşın rengine de yeşil hâkim oluyor ve buna “yaşıl yerliğ barçın” (yeşil yerli ipek) deniliyordu²⁶. Yer kelimesinin günümüz Türkiye Türkçesinde kumaşın rengi veya daha ziyade kalitesi anlamında, yani hemen hemen Kaşgarlı'nın yaşadığı dönemdeki anlamı ile aynı anlamda kullanılması, Türklerin dokuma sanatındaki terminoloji ile ilgili kültür devamlılığını göstermesi bakımından da dikkate değerdir.

XI. yüzyılda Türklerin eriş'i yün, argaç'ı pamuk olmak üzere dokudukları bir yün-pamuk karışımı kumaşa “yatuk”²⁷, Yimek boyuna mensup olanların elbise yaparak giydikleri ve diğer Türklerin ise örtüler yaptıkları pamuklu bir

dokumaya “çek”²⁸ dediklerini görüyoruz. Ayrıca, bir çeşit çizgili ve nakışlı pamuklu kumaştan Kıpçaklar yağmurluk yapıyorlardı²⁹. Diğer taraftan *Divanü Lügati't-Türk*'te, henüz eğirilmemiş ham ipekten³⁰, ipek iplik yumağından³¹ ve ipek kumaşın dokunmasından³² bahseden kayıtların bulunuşu, Türklerde ipekli dokumacılığa işaret etmektedir. Gerçekten de XI. yüzyıl Türk piyasalarında pazarlanan kumaşların adlarına baktığımızda, Türklerin Çin'den gelen ipekli kumaşları çokça kullandıklarını, ama kendileri tarafından imâl edilen ipekli kumaşlarında var olduğunu görmekteyiz.

Dokuma ve örgü işleri konusuna son vermeden önce XI. yüzyılda Türk kadınlarının gergef işlediklerine de işaret etmek istiyoruz. Kaşgarlı'nın “kız çikin çiknedi” cümlesini, “kız nakış yaptı, altın tellerle ipek kumaş üzerine tasvirler yaptı”³³ şeklinde izah edişinden, günümüzde olduğu gibi, sözkonusu yüzyıl Türk kadınlarının ve bilhassa genç kızlarının altın sırmalı ipliklerle nakış yaptıklarını göstermektedir. O ayrıca çikin kelimesinin ibrişim, bundan alınarak “çikin yıprı”nın ibrişim teli, ibrişim ipliği anlamına geldiğini kaydettiği gibi aynı kelimenin ipek kumaş kılaptanla, yani altın sırmalı ibrişimle işlemek ve dikmek anlamına geldiğini de kaydetmektedir.³⁴ Böylece, milli kıyafetlerde günümüzde de rastlanan bu tip el işlemlerinin kökenlerinin de en az XI. yüzyıla kadar gittiği anlaşılmış olmaktadır.

Halı, kilim ve keçe ile ilgili birkaç konuya temas edecek olursak; Kaşgarlı Mahmud'un eserinden yazım kelimesinin³⁵ döşek³⁶ ve genel olarak yaygı ve sergi anlamında kullanıldığını görmekteyiz. Bundan alınarak XI. yüzyıl Türkleri halıya “tülüğ yazım” (tüylü yaygı) diyorlardı. Yazık ki, müteakip dönemlerde Türkler kendi dillerindeki Tülüğ Yazım kelimesini bırakarak **Halı** kelimesini benimsemişler ve kullanmaya başlamışlardır. Bu ise, halı'nın orijin itibarıyla Türklerden değil de İranlılardan, Ermenilerden vb. kaynaklandığı şeklinde birtakım spekülasyonların yapılmasına sebep olmuştur.

²⁴ Kilisli I,327-Atalay I, 391.

²⁵ Kilisli I,75-Atalay I, 79.

²⁶ Kilisli III,104,5-Atalay III,142. Yer, yaşıl yerliğ barçın.

²⁷ Kilisli III,11-Atalay III, 15.

²⁸ Kilisli III,116-Atalay III, 155.

²⁹ Kilisli I,328-Atalay I, 392.

³⁰ Kilisli I,349-Atalay I, 416.

³¹ Kilisli III,276-Atalay III, 373.

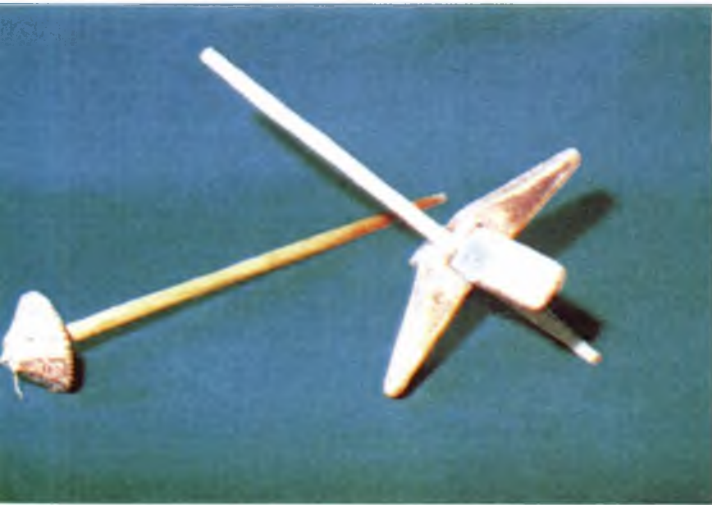
³² Kilisli III,104-Atalay III, 142,3.

³³ Kilisli III,203-Atalay III, 301. Kız çikin çiknedi.

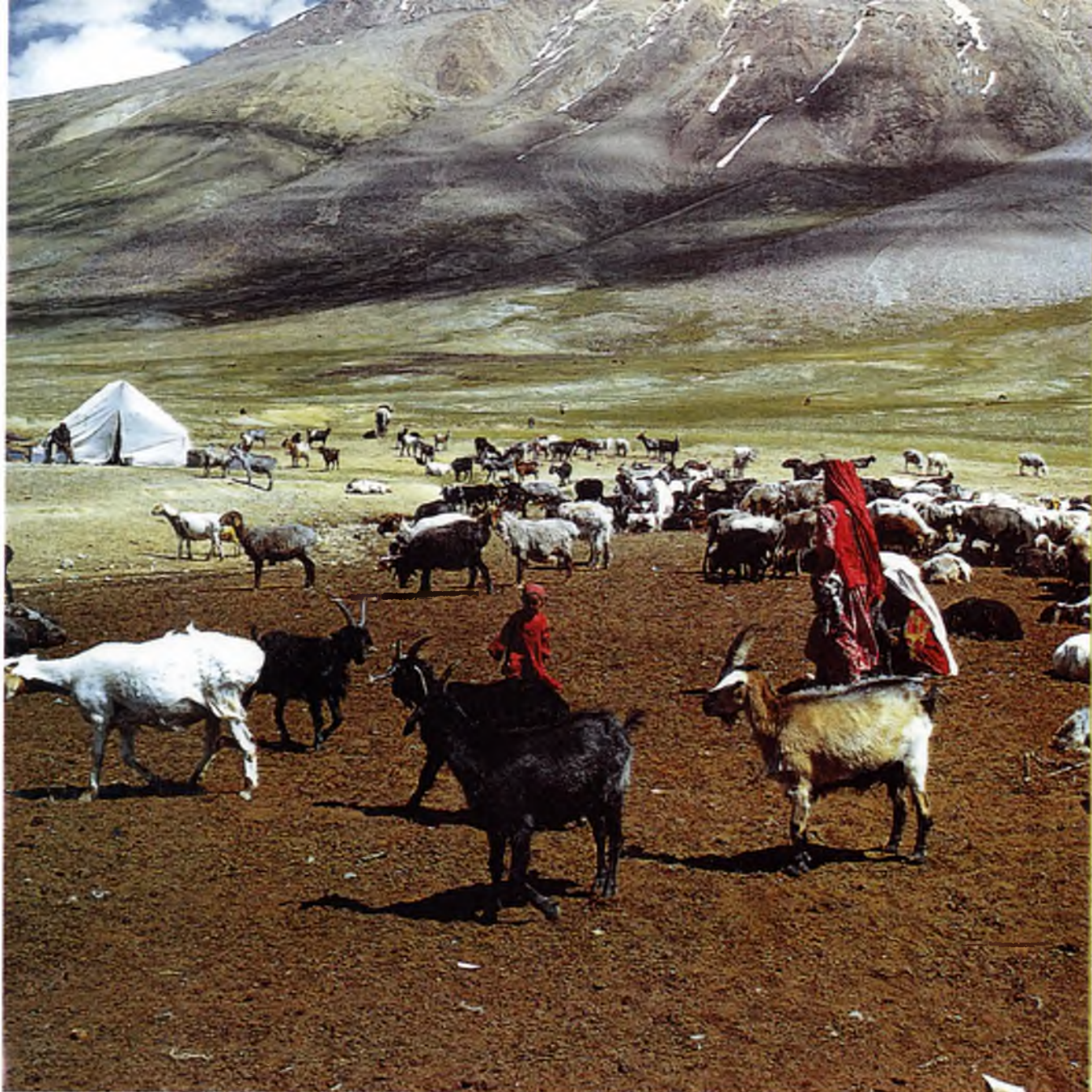
³⁴ Kilisli I,347-Atalay I, 414.

³⁵ Kilisli III,15-Atalay III, 19.

³⁶ Döşek adı döşemek kökünden gelmektedir. XI. yüzyılda Türkler, içine yatıp uydukları şeye de döşek diyorlardı. Yatak ise, yatılan yer anlamını ifade ediyordu. Ancak zamanla yatak sözü döşek'in yeri almış ve bu anlamda döşek çok daha az kullanılır olmuştur. Ancak, ifade etmeye çalıştığımız gibi döşemek fiili XI. yüzyılda evlerin tabanlarına veya duvarlarına halı, kilim, keçe, renkli çarşaf vb. sererek yahut gererek donatıp, süslemek anlamını da ifade ediyor ve bu manada döşek bazen de mefruşat demek oluyordu. Ayrıca döşek, yastık vb. gibi şeylerle birlikte, konfor malzemesi olarak da kullanılıyordu.

has the meaning of sewing and embroidering a silken cloth with gold silken threads³⁴. Thus, it is understood that the origin of such handicrafts that we see even today on our national dresses goes back to at least 11th century.

Coming to a few issues as to carpet, kilim and felt, Kaşgarlı notes that the word 'yazım'³⁵ is used for mattress³⁶ and covering in its general meaning. Originating from this word, 'tülüg yazım' (tüylü yayğı-feathered covering) used to be spelled out for carpet by 11th century Turkish people. Unfortunately, in the following periods, Turkish people left this expression and embraced the word 'halı', also being used today, for carpet. This led to several speculations claiming that the carpet was originated not from the Turkish but from the Persian or the Armenians. As clearly seen, not conserving our language and filling our language with foreign-originated words and expression have led to a situation of others' taking possession of our own culture. This is a fact which is valid for today, as was yesterday. At present, that we are using Western-originated words and expressions instead of Turkish one will, no doubt,

cause similar problems in the future.

We know from the records that, in 11th century, most of the Turkish people used to cover the floor with kilims and felts. With regard to this issue, Kaşgarlı Mahmud speaks of a word 'kiwiz' as 'covering; that is anything like carpet or kilim'³⁷. He also gives the meaning of 'küzüz' as 'covering; that is anything like carpet, kilim and covering made of wool'³⁸.

Thus, in 11th century Turkish language, 'kiwiz' or 'küzüz' were also used as the name of 'yayğı' (covering) just as 'yazım'; but those words, and so, used to express mostly felts and similar covering types. As a matter of fact, that Kaşgarlı explains the word 'kiziz' (or 'kidhiz') as 'felt used by Turkomans for making tent coverings and kerchiefs during migrations'³⁹ and that the similarity in pronunciation and meaning of this word with 'kiwiz' and 'küzüz' has revealed that floor coverings in Turkish houses and tents were mostly felt-like coverings instead of 'tülüg yayğı' (feathered coverings).

With regard to felt-related information given by Kaşgarlı, it is important here to note that, instead of the word 'kiziz' used by Turkish people living in Karahanlı

Görülmetedir dili korumamak, dili yabancı kelimelerle doldurmak, öz kültürümüzün başkalarına mal edilmesi gibi bir durumla karşı karşıya kalmamıza sebep olmuştur ki, bu dün olduğu gibi bugün için de geçerlidir. Bugün de bazı Türkçe kelimeleri bırakarak yerlerine Batılı dillerden kelimeler kullanıyor oluşumuzun gelecekte başımıza benzer sıkıntılar getireceği şüphesizdir.

Sözkonusu yüzyılda Türklerden pek çoğunun, evlerinin tabanlarına daha çok kilim ve bilhassa keçe gibi şeyler yaydıkları anlaşılıyor. Bu cümleden olarak Kaşgarlı Mahmud, eserinde “Kiwiz” kelimesini “yaygı; yani halı ve kilim gibi şeyler”³⁷ olarak tarif ettikten sonra “küvüz”ü de “yaygı; yünden dokunmuş döşek, halı, kilim ve yaygı gibi şeyler”³⁸ diye açıklamaktadır.

Görülmetedir ki XI. yüzyıl Türkçesinde yazım kelimesinden başka kwiz veya küvüz kelimesinin de “yaygı” cins ismi olarak kullanıldığı, ama bu sonuncuların daha çok keçe, döşek ve sair yaygı türlerini ifade ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim yine Kaşgarlı'nın “kiziz” (veya “kidhiz”) kelimesini de “Türkmenlerin çadır örtülerinin veya göç zamanı bürgülerinin yapıldığı keçe”³⁹ olarak izah etmesi ve bu kelime ile kwiz ve küvüz kelimeleri arasındaki ses ve anlam benzerliği; ifade etmeye çalıştığımız gibi, sözkonusu dönem

Türk ev ve çadırlarındaki taban yaygılarının, genellikle “Tülüğ” yaygı'dan çok keçe türü yaygılar olduğunu gösterir durumdadır.

Kaşgarlı Mahmud'un keçe konusunda verdiği diğer bilgilere gelince: Daha çok Karahanlı sahası Türklerinin kullandıkları “kiziz” kelimesi yerine, Oğuzlar'ın (Türkmenlerin) daha XI. yüzyılda bugün olduğu gibi “keçe”⁴⁰ kelimesini kullandıkları görülmektedir.

Sözkonusu yüzyılda Türklerde, düz renkli keçelerin yanı sıra, nakışlı ve renkli keçelerin varlığı da anlaşılmaktadır. Bu cümleden olarak Kaşgar'da yapılan ve “kimişke”⁴¹ denilen nakışlı bir keçenin meşhur olduğunu yine Kaşgarlı Mahmud'dan öğrenmekteyiz. Ayrıca, bazı keçelerin kaplan derisi gibi iki renkli olarak nakışlanıp süslediği de *Divanü Lügati't-Türk*'ün kayıtları arasında yer almaktadır.

Diğer taraftan Türklerin “oyma”⁴² adını verdikleri ve “Türkmen keçesi” olarak meşhur olan keçeden çizmeler

37 Kilisli I,305-Atalay I, 366.

38 Kilisli III,123-Atalay I, 164.

39 Kilisli I,418-Atalay I, 507.

40 Kilisli III,165-Atalay III, 219.

41 Kilisli I,406-Atalay I, 490.

42 Kilisli II,81-Atalay II, 100.

region, Oguz people (Turkomans) preferred to use the word 'keçe'⁴⁰ for felt in 11th century, as we do today.

In 11th century, besides single-coloured felts, there were embroidered and multi-coloured felts. We learn from Kaşgarlı Mahmud the reputation of an embroidered felt made in Kaşgar and known as 'kimişke'⁴¹. Furthermore, *Divanü Lügati't Turk* records a two-coloured embroidery of some felts like a tiger's skin.

On the other hand, Turkoman people used to produce boots from the felt known as 'Turkoman felt', named by Turkish people as 'oyma'⁴². They also made use of a thin felt named 'caydam'⁴³ both for making raincoats and for filling the mattress. It is important to put in remembrance that the coverings in houses of Turkish people were mostly of felt, a material which they used for producing kerchiefs, sandals and caftans. That today's Mid-Asia Turkish society also makes use of colourful felts both as floor coverings and also as wall coverings should be assessed as the continuity of a tradition and life style from the period of Kaşgarlı.

Although Kaşgarlı points out that wool felt used to be made through kicking with the feet: 'He helped me kicking the Turkoman felt for making boots'⁴⁴. He also speaks of the wool prepared for obtaining felt⁴⁵ but has not detailed it.

I feel necessary to point out another issue with regard to the coverings in 11th century. In this period, Turkish people used to ornament the walls with red-coloured 'aşu' soil⁴⁶. They used to call this ornamentation as 'bezek'⁴⁷ and the work of ornamentation as 'bezemek'. Besides this ornamentation with 'aşu' soil, the walls were also ornamented with embroidered sheets, felts or carpets. They used to call those wall coverings as 'tam kerimi' (wall covering) combining two words: 'kerim' and 'tam' (wall in 11th century Turkish language)⁴⁸. Thus, it is clear that the origin of using wall coverings or wall carpets, which is a common Turkish tradition, goes back to 11th century.

As seen, before coming to Anatolia, Turkish people had had a rich weaving culture of which roots went back to the depth of Turkish history.

In view of those information, please take a look at page 71 of a luxuriously printed book called *Turkish Handicrafts* (Turkish Institution of History Publications, Ankara 1993) prepared by the General Directorate for Research and Planning of Public Cultures of the Ministry of Culture, reading as follows: "*Turkish people coming to Anatolia (1071 A.D.) found an advanced-level weaving business the basis of which had been established by the civilisations settled in Anatolia centuries ago*".

Yes! How unfortunate we are to read such a sentence in a book published by the Ministry of Culture, particularly after learning several things from Kaşgarlı on Turkish art of weaving... And, what should be said to those art historians who have not been able to respond to this claim?

Despite the complexity of meaning, the idea is quite clear: *Turkish people had known nothing about weaving before coming to Anatolia where they learned the art of weaving*. However, it is Turkish people who brought cotton weaving to Anatolia, along with cotton agriculture, silk weaving and sericulture.

The most important proof of this claim is *Divanü Lügati't Turk*. On behalf of *scientific honour* and of the *realities of Turkish history*, I believe, it is our most natural right to wish that those people who dare to speak of the history of Turkish art of weaving will take the information given by Kaşgarlı into consideration.

yaptıklarını ve “caydam”⁴³ adlı ince bir keçeden de hem yağmurluk yapmak hem de yatağa iç olarak doldurmak suretiyle istifade ettiklerini anlıyoruz. Keçeden ayrıca börk, kaftan, çarık vb. imalinde de faydalanan Türklerin evlerindeki yaygıların önemli bir kısmının sözkonusu dönemde keçeden olduğunu bir defa daha hatırladıktan sonra, günümüz Orta Asya Türk âleminde de, özellikle kırsal kesimde gerek yaygı malzemesi gerekse duvar örtüsü olarak renkli keçelerin pek bol bir şekilde kullanıldığını görmek, Kaşgarlı dönemindeki geleneğin ve yaşayışın bir uzantısı olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Kaşgarlı Mahmud, keçenin yünü ayakla tepmek suretiyle yapıldığını, “o bana çizme yapılan Türkmen keçesini tepmekte yardım etti”⁴⁴ şeklindeki kaydı ile bildirmiş ise de, bu konuda fazla bilgi vermemiştir. O, keçe yapılmak üzere hazırlanan yünü de bir cümle ile kaydetmiş⁴⁵, fakat bunun nasıl hazırlandığını da açıklamamıştır.

Söz konusu yüzyılda yaygı konusu ile ilgili bir başka hususa da burada işaret etmekte yarar görüyorum. Bu dönemde Türkler evlerinin duvarlarını kırmızı renkli aşu toprağı⁴⁶ ile süslüyorlar, bu süslere “bezek”⁴⁷, süslemek işine de bezemek diyorlardı. Ancak, aşu toprağı ile yapılan süslemeden başka, duvarlara nakışlı çarşaf, keçe veya halı gibi şeyler asmak veya germek suretiyle de evlerinin duvarlarını süslediklerini görüyoruz. Bu tür duvar örtülerine onlar “kerim” veya XI. yüzyıl Türkçesinde duvar demek olan “tam” (dam) kelimesinden alarak “tam kerimi” (duvar örtüsü) diyorlardı.⁴⁸ Bu vesile ile, duvar halısı veya örtüsü kullanmak şeklindeki yaygın Türk geleneğinin köklerinin de en az XI. yüzyıla kadar uzandığı anlaşılmaktadır.

Görülmüştür ki Türkler henüz Anadolu’ya gelmeden önce, kökleri Türk tarihinin derinliklerine inen zengin bir dokuma kültürüne sahip bulunuyorlardı.

Hal böyle iken, Kültür Bakanlığımızın Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü tarafından

hazırlanan **Türk El Sanatları** (Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993) adlı, büyük masraflarla hazırlanmış lüks baskılı bir kitabın 71. sayfasında bakınız neler yazılıdır:

“*Türkler, Anadolu’ya geldiklerinde (M.S. 1071) kendilerinden yüzyıllar önce bu topraklara yerleşen uygarlıkların temelini atmış oldukları ileri seviyede bir dokumacılık bulmuşlardır.*”

Evet! Kaşgarlı’nın Türklerde dokumacılık hakkında verdiği bilgileri öğrendikten sonra, Kültür Bakanlığı adına yayınlanmış bir kitapta böyle bir bilgiye rastlamak ne hazin. Sanat tarihçilerinin bu ifadelere bugüne kadar gereken cevabı vermemiş olmasına ne demeliyiz?

İfadesi karışık olmakla beraber, niyet hemen açıktır ve denilmek istenen şudur: -*Türkler dokumacılık falan bilmezlerdi. Bunu Anadolu’ya gelince öğrendiler.*- Oysa yünlü ve pamuklu dokumacılığını da, pamuk tarımını da, ipekli dokumacılığını da ipek böcekçiliğini de Türkler beraberlerinde Anadolu’ya getirdiler.

Bunun en büyük kanıtı da *Divanü Lügati’t-Türk*’tür. Hiç olmazsa bundan böyle Türklerde dokumacılığın tarihinden söz etmeye cesaret edeceklerin, Kaşgarlı’nın verdiği bilgileri de göz önünde bulundurarak hareket etmelerini dilemek, *ilmi haysiyet* adına da, *Türk tarihinin gerçekleri* adına da en tabii hakkımızdır diye düşünüyorum. **1**

⁴³ Kilisli III,133-Atalay III, 176.

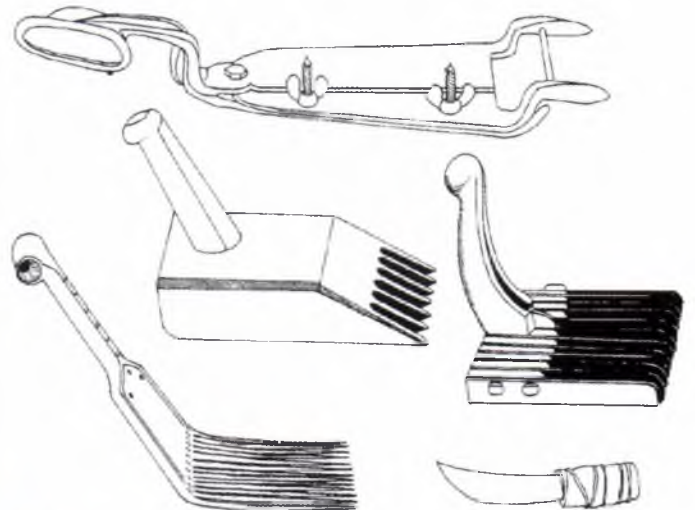
⁴⁴ Bkz. 42 numaralı notta gösterilen yerler.

⁴⁵ Kilisli I,418-Atalay I, 164.

⁴⁶ Kilisli I,83-Atalay I, 89. Aşu (aşı) topladığı bugün de Anadolu’nun muhtelif yerlerinde aynı ad ile bilinmekte ve duvarları süslemekte kullanılmaktadır.

⁴⁷ Kilisli II,256, III, 197-Atalay II,318, III, 263’te Bezet; Kilisli II, 107-Atalay II, 131’de Bezeldi; Kilisli II, 112-Atalay II, 142’de Bezedi. Bezemek sözü bugün de aynı anlamda ve oldukça yaygın bir biçimde kullanılmaktadır.

⁴⁸ Kilisli I,334-Atalay III, 398’de “kerim” kelimesi ve izahı. Burada görüldüğü üzere “tam” kelimesi söz konusu yüzyılda duvar anlamında kullanılıyordu (ayrıca bkz., Kilisli III, 84-Atalay III, 119). Bu kelimeyi bugün Türkiye Türkçesi’nde dam şeklinde telaffuz etmekteyiz. Dam ise, dört tarafı duvarlarla çevrili ve üstü de örtülü mekânları (ev, ahır hapisane vb.) ifade ettiği gibi, evlerin üstünü örten örtü veya bu örtünün üst yüzü için kullanıldığı da malûmdur.

SULTANHAN HALI
TICARET ve SANAYİ LTD. ŞTİ.

Gedikpaşa Hamam Caddesi Evkaf Sokak Dedem Han No: 17 Çemberlitaş İSTANBUL-TÜRKİYE
Tel: (0212) 516 24 35 - 516 00 87 Fax: (0212) 516 00 88